

## 117

ШТОТАКОЕ  
СЛУЦКІ ЗБРОЙНЫЧЫН?

Увосень 1920 года, калі Расея і Польшча падпісалі замірэнне, вызначаная дэмаркацыйная лінія Кіевічы — Лань і нейтральная зона паўз яе праішлі праз Случчыну. Варты адзначыць, што Случчына была адной з найбагацейшых і найбольш нацыянальна



Уладзімір Пракулевіч, старшыня Рады Случчыны — часоў гарадзенскага ўрада па кіраванні Слуцкім паўстаннем. Здымак 1930 года, зроблены ў турме пасля арышту.

сведамых беларускіх правінцый. Тут традыцыйная існаваў моцны асяродак нацыянальна-вызвольнага руху.

Гэты час безуладдзя, калі палякі адступілі, а расейцы яшчэ не прыйшлі, беларускія дзеячы ў Слуцку выкарысталі для арганізацыі змагання за самастойную Беларусь, за ўсталяванне ўлады Беларуское Народнае Рэспублікі, абвешчанай у сакавіку 1918 года.

14 лістапада 1920 года быў скліканы з'езд Случчыны, які праходзіў у доме Эдварда Вайніловіча. З'езд выбраў часовы ўрад — Раду Случчыны на чале з Уладзімірам Пракулевічам і пастановіў пачаць збройнае змаган-

не супраць чужынцаў. Рада пачала стварэнне вайсковых фармаванняў, абвясціла мабілізацыю, што прайшла вельмі актыўна сярод насельніцтва Слуцкага павета — Цімкавічы, Капыля, Семежава, Грозава і іх ваколіцаў.



Пячатка палявога казначэйства расейскай стралковай дывізіі, захопленая разам з іншымі трафеямі Слуцкай брыгадай пад час баёў у снежні 1920 года. З фондаў музея імя Івана Луцкевіча ў Вільні.

У кароткім часе сабралася блізу 10 000 чалавек. Беларускія жанчыны з Горадні прыслалі для слуцкакоў сцяг з прыгожа вышытыю “Пагоняю” і надпісам: “Тым, што пайшлі паміраць, каб жыла Бацькаўшчына”.

Былі сфармаваныя два палкі: 1-шы Слуцкі полк на чале з падпалкоўнікам Ахрэмам Гаўрыловічам і 2-гі Грозаўскі полк пад камандаю капітана Лукаша Семянюка, аб'яднаныя ў Слуцкую брыгаду, якую ўзначальваў Антон Сокал-Кутылоўскі. У сувязі з наступам Чырвонай арміі штаб паўстання быў перанесены з Слуцка ў Семежава.

27 лістапада пачаліся баі. Асабліва адчувальныя для бальшавікоў былі ўдары па лініі Капыль — Цімкавічы — Вызна (цяпер Красная Слабада). Супраць слуцкакоў была кінутая Омская дывізія. Яны мужна змагаліся, іх шырокая падтрымлівала мясцовая насельніцтва, але сілы былі няроўныя. Пасля больш як месяца ўпартых баёў нашы ваяры змушаныя былі адысці за раку Лань, дзе былі раз-



Памятная марка, выдадзеная на эміграцыі Згуртаваннем беларускага моладзі ў Амэрыцы да 40-годдзя Слуцкага збройнага чыну.

зброеныя палякамі і змешчаныя ў спецыяльны лагер для інтэрнаваных асобаў.

Сярод найбольш актыўных удзельнікаў змагання былі *Павал Жаўрыд*, *Васіль Русак*, *Макар Краўцоў* (аўтар ваяцкага марша “Мы выйдзем шчыльнымі радамі”, які стаў гімнам БНР), *Аляксей Кабычкін*, *Юльян Сасноўскі*, *Янка Біруковіч*, *Юрка Лістанад*. Многія са змагароў вярнуліся пазней на радзіму, паверыўшы ў магчымасць адбудовы Беларускага

гаспадарства пад бальшавікамі, але былі знішчаныя ў часе рэпрэсій.

Падзеі 1920 года ўвайшлі ў гісторыю пад назовам Слуцкі збройны чын (часам гэта называюць паўстаннем, але такі назоў не зусім адпавядае сутнасці падзеяў). Яны з'яўляюцца яскравым сведчаннем нязгаснага імкнення беларускага народа да незалежнасці, яго рашучасці ў змаганні за волю.

## 118

ІД СКАСАВАЛА БЕРЛІНСКАЯ  
КАНФЕРЭНЦЫЯ БНР?



Рыжскі трактат 1921 года замацаваў падзел тэрыторыі Беларусі на ўсходнюю і заходнюю часткі, што ўвайшлі ў склад дзвюх розных дзяржаваў — Савецкай Рэспублікі і Польшчы. Атрымаўшы за кошт гэтага мір у польска-расейскай вайне, маскоўскія ўлады далі дазвол на абвяшчэнне БССР, але ў складзе толькі шасці паветаў Менскай губерні. Смаленшчына, Віцебшчына і Гомельшчына адышлі да Рэспублікі, Гарадзеншчына і Берасцейшчына — да Польшчы, Віленшчына — да Летувы.

Урад Беларускай Народнай Рэспублікі, які не прызнаваў Рыжскіх пагадненняў, публічна называючы Рэспубліку і Польшчу акупантамі, паслядоўна выступаў за аб'яднанне беларускага народа ў адной дзяржаве. Існаванне на эміграцыі гэтага законнага ўрада, што бараніў на міжнароднай арэне права нашага народа, моцна раздражняла бальшавікоў.

У 1925 годзе іх спецслужбы распрацавалі аперацию па скасаванні Беларускай Народнай Рэспублікі і перадачы мандатаў урада БНР у Менск. Бальшавіцкія агенты пачалі актыўную “апрацоўку” часткі сяброў Рады, спасылаючыся на дасягненні беларусізацыі, абяцаючы тым, хто вернеца ў Менск, высокія пасады ў дзяржаўных установах. ЦК КПБ ухваліў гэту працу і на адным з таемных паседжанняў нават выдзеліў на гэту справу пэўную суму даляраў.

Актыўным прыхільнікам вяртання ў БССР стаў Аляксандр Цвікевіч, старшыня Рады Міністраў і міністр замежных спраў. Вышэйшымі органамі БНР на той час былі Прэзідыум Рады Рэспублікі і Рада Народных Міністраў, прычым Прэзідыум меў большую

Пётра Крэчэўскі, першы прэзідэнт Рады Беларускай Народнай Рэспублікі. Здымак 1919 года (Горадня).

вагу: ягоны старшыня Пётра Крэчэускі мей паўнамоцтвы кіраваць таксама і міністрамі.

4 кастрычніка 1925 года Рада Народных Міністраў падала П.Крэчэускаму просьбу аб адстаўцы, якая была задаволеная. 12 кастрычніка ў Берліне прыйшла палітычна канферэнцыя, на якой адбыўся раскол урадоўцаў: на тых, хто прыняў умовы савецкага ўрада і згадзіўся ехаць на нацыянальную працу ў Менск, і тых, хто застаўся прыхильнікам ідэі незалежнай беларускай дзяржавы ў этнографічных межах.

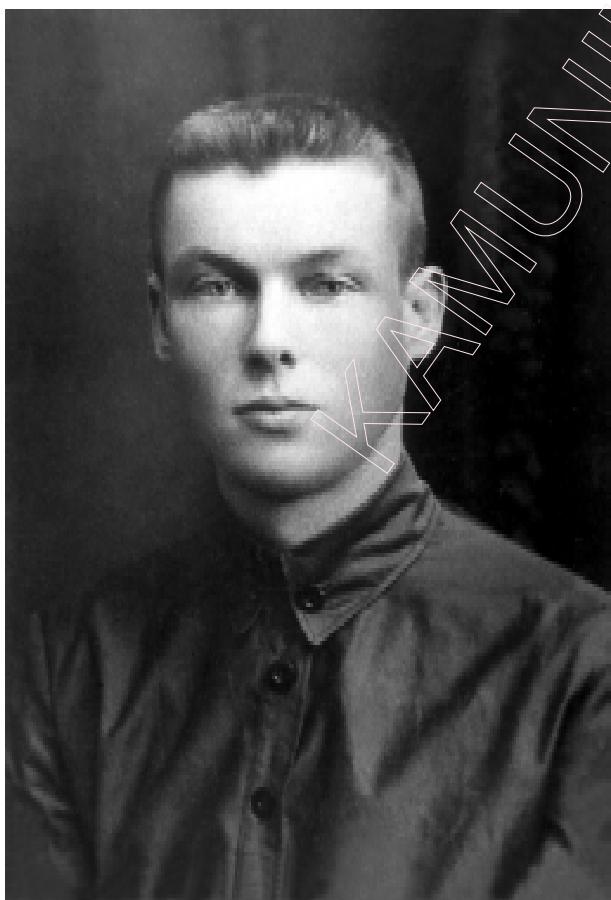
На Берлінскай канферэнцыі перамаглі прыхильнікі вяртання ў БССР, якія призналі Менск адзіным цэнтрам нацыянальна-культурнага адраджэння і пастановілі перадаць мандаты эміграцыйнага ўрада ўраду БССР.

Гэтая акцыя была шырока разрэкламаваная ў друку Савецкай Беларусі. Але Прэзідыум Рады, будучы найвышэйшим кіраунічым органам, не пагадзіўся з ліквідацыяй БНР.

У лістападзе ў газетах Чэхаславаччыны з'явіліся паведамленні, падпісаныя старшынёю Прэзідыума Рады П.Крэчэускім, у якіх ён пераканаўча давёў несапраўднасць абвешчанай у БССР “самаліквідацыі БНР”. З тae прычыны што значная частка ўрадоўцаў выехала ў Менск, была зроблена рэарганізацыя кірауніцтва БНР, уведзена пасада прэзідэнта. Першым прэзідэнтам стаў *Пётра Крэчэускі*. Інстытуцыя прэзідэнцства захавалася да нашага часу. Сёння прэзідэнтам Рады Беларускай Народнай Рэспублікі з'яўляецца грамадзянка Канады *Ліонка Сурвіла*.

## 119

ШТО ТАКОЕ  
“ПРАЦЭС ЛІСТАПАДА”?



Юрка Лістапад. Здымак 1918 года (Менск).

У сакавіку 1926 года на ўсю Беларусь праўрымеў “працэс Лістапада”. Судзілі групу мадых хлопцаў, навучэнцаў агульнаадукацыйных настаўніцкіх курсаў у Слуцку, якія стварылі нелегальную антысавецкую арганізацыю. Кіраваў ёю выкладчык гэтых курсаў *Юрка Лістапад* (удзельнік Слуцкага збройнага чыну 1920 года).

Арганізацыя ўзнікла ў 1924 годзе з вучнёўскага літаратурна-краязнаўчага гуртка, за старшыню якога быў курсіст Mixась Макарэнія. Яна ставіла сабе мэтаю праводзіць нацыянальную асветніцкую працу, антыкамуністычную прапаганду, каб пасля, стварыўшы шырокую сетку збройных аддзелаў, узняць паўстанне і вызваліць Беларусь ад чужынцаў. Працу сваю патрыёты меліся весці не толькі ў БССР, але і ў Заходній Беларусі, якая была тады пад Польшчай.

Юнакі, што з дзяцінства памяталі падзеі Слуцкага збройнага чыну, былі перакананымі змагарамі за вольную Бацькаўшчыну. “Браты родныя! Абрыдла нам панаванне чужынцаў — і камуністаў, і паноў. Трэба нам паўстаць і збудаваць вольную незалежную Беларусь”, — звярталіся яны да людзей.

Захаваўся дзённік сябра арганізацыі Нічыпара Мяцельскага, дзе ён пісаў: “Калі пачнеца вайна, яна, безумоўна, заспее нас далёка не падрыхтаванымі да ажыццяўлення нашых думак аб пабудове Беларускай дзяржавы. Мы ня маём канчатковая выпрацаванай

ідэалёгій, тактыка ня выяўлена, і, галоўнае, няма арганізаванай сілы". Ён выклалаў свае меркаванні наконт метадаў прапагандысцкай работы і наладжання збройнай барацьбы.

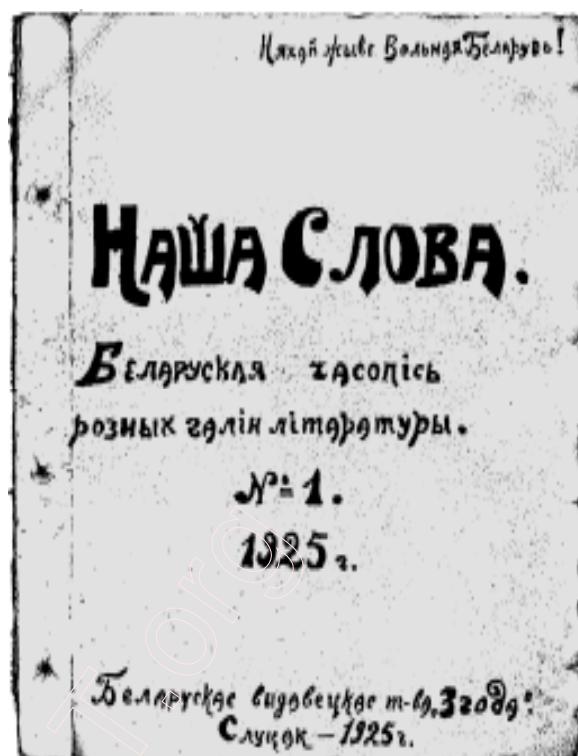
Дзеля большае дзеянасці пропаганды арганізацыя выдавала часопіс пад назовам "Наша Слова", а таксама адозвы, якія распаўсюджвалі сярод жыхароў Слуцка і ваколіц. Адна з іх змяшчала наступны верш, падпісаны псеўданімам Малы Язэп:

*Паўстань!  
Ня съпі, мой любы селянін!  
Паўстань супроць чужой улады!  
Паўстаньне — сродак твой адзін,  
Ты роднай Бацькаўшчыны сын,  
Сваіх ня згубіш пучявін,  
Дык не шукай чужых спагады!  
За зброю! Бі! Хай гінуць гады!  
Паўстань! Ня бойся і ня трусь!  
Ратуйма нашу Беларусь!*

Па нейкім часе ГПУ выкрыла слуцкую арганізацыю. Арыштавалі Юрку Лістапада (ён быў галоўны абвінавачаны), Нічыпара Мяцельскага і іх найбліжэйшых паплечнікаў — Міхася Макарэню, Міколу і Рыгора Казакоў, Міхася Дзямідовіча. Усіх засудзілі на зняволенне ад трох да пяці гадоў.

У "працэс Лістапада" ўцягнулі і Якуба Коласа, якому рабілі закіды ў падтрымцы нелегальнай арганізацыі і на кватэры якога ў пошуках доказаў гэтага зрабілі ператрус. Але яго не судзілі. Максім Гарэцкі і Павал Жаўрыд, што выступалі сведкамі на гэтым працэсе, зрабілі ўсё магчымае, каб змякчыць прысуд Лістападу.

Адбыўшы прысуджанае пакаранне, Юрка Лістапад вярнуўся ў Беларусь, але тут у 1934 годзе зноў быў засуджаны, а неўзабаве



Рукапісны часопіс "Наша Слова", які выдавалі маладыя слуцкія патрыёты. Усяго пабачылі свет два нумары. Гэты часопіс змяшчалі не толькі літаратурныя практикаванні пачаткоўцаў, але й публіцыстычныя артыкулы, вершы, дзе выкryваліся цынізм і крывадушнасць камуністычнай улады, якая, на словах дбаючы аб працоўных, на справе стварыла для сялян новы прыгон, яшчэ горшы за той, што ведалі дзяды. Часопіс быў адным з галоўных абвінаваўчых аргументаў на судовым працэсе.

(у зняволенні) — яшчэ раз і ўрэшце расстраляны ў 1938 годзе ў БАМлагу. У 1943 годзе савецкія партызаны забілі Нічыпара Мяцельскага. Мікола Казак загінуў у 1945 годзе, пасля вайны, пры нявысветленых абставінах. Рыгор Казак выехаў на эміграцыю. Лёс астатніх невядомы.

У 20—30-х гадах у Беларусі актыўна дзейнічала баявая палітычна арганізацыя "Зялёны Дуб". Беларуская сялянская партыя "Зялёнага Дуба" (менавіта гэтакі яе поўны назоў) прыцягнула да сябе шмат розных людзей — як актыўных удзельнікаў, так і проста сімпатыкаў — сваім перакананым антыкамунізмам. "Зялёнадубцы" лічылі ўладу бальшавіцкіх камісараў з'явай выпадковай і варожай самой існасці беларуса. Пад штан-

## 120 ЗА ШТО ЗМАГАЛІСЯ ВАЯРЫ "ЗЯЛЁНАГА ДУБА"?

дарамі "Зялёнага Дуба" ваявалі ў асноўным сяляне, якіх Першая сусветная вайна ператварыла ў баявых афіцэраў і жаўнероў і якія ў агульным паслякастрычніцкім бязладдзі шукалі ратунку ў роднай Беларусі. Галоўная мэта гэтай арганізацыі — *незалежнасць і адзінства* Бацькаўшчыны. Каб яе дасягнуць,



Аnton Lявіцкі, ідэолаг і тэарэтык арганізацыі “Зялёны Дуб”, сярод нацыянальных дзеячоў (пасярэдзіне) у кастрычніку 1917 года. Поруч з ім — Чэрня Бядулянка (злева) і Паўліна Мядзёлка (справа), на пярэднім плане — Язэп Лёсік і Язэп Варонка.

згодна з статутам партыі трэба было “весці бесперапынную барацьбу з бальшавікамі”. Дзяржаўны лад, паводле праграмы, вызнанчаўся Ўстаноўчым соймам.

Дзеля ўзмацнення незалежніцкіх дзяржаўных памкненняў праграма “Зялёна Дуб” прадугледжвала шпаркую беларусізацыю школаў, дзяржаўных і культурных установаў.

“Зялёны Дуб” пачаў дзеянічаць улетку 1919 года. Пра гэта стала шырока вядома, калі газеты “Звон” і “Беларусь” надрукавалі “Дзённік арміі Зялёна Дуба”, складзены яго атаманам Дзяргачом (сапраўдане імя — Вячаслаў Адамовіч-малодшы). Увосень 1920

Пячатка арганізацыі “Зялёны Дуб”, якая дзеянічала ў Беларусі ў 20—30-х гадах мінулага стагоддзя.

Колькі словаў тут варта сказаць пра нявесту атамана Дзяргача, легендарную Ганну Доўгерт. Смелая, рашучая і вельмі асцярожная, яна была найлепшай у сістэме сувязі і выведкі “Зялёна Дуба”. Толькі ў жніўні 1921 года Ганна ажно дзесяць разоў пераходзіла польска-савецкую мяжу. Яе выдаў агент Арцыбашаў з

арганізацыі Б. Савінкава, як яна ішла ў Менск здабыць план абароны горада і праверыць падрыхтаванасць менскіх “зялёнаўдубцаў” да агульнага паўстання (што планавалася на верасень таго года). Калі чэкісты арыштоўвалі яе (гэта адбылося ў Заслаўі), дзяўчына спрабавала атруцица цыяністым каліем, але не паспела. Ганну Доўгерт і яе паплечнікаў з менскай арганізацыі расстралілі 19 кастрычніка. Было ёй тады 20 гадоў.

года арганізацыя аформілася канчаткова, быў створаны Галоўны штаб партызанскіх аддзелаў, які ўзначаліў палкоўнік Уладзімір Ксяневіч (партыйная мянушка Грач).

У склад штаба ўвайшла ў асноўным інтэлігенцыя. Абавязкі першага ад'ютанта выконваў студэнт з Менска Мікалай Крывашэн (Корч), другога ад'ютанта і сакратара — семінарыст Іван Пешка (Густалес). Пытаннямі забеспечэння зялёнаўдубскіх аддзелаў займаўся палкоўнік Уладзімір Жукоўскі, былы балахоўскі афіцэр, а перад тым — настаўнік. У шэрагах “Зялёна Дуба” былі таксама Уладзімір Тэраўскі, Усевалад Фальскі, Рамуальд Зямкевіч ды іншыя дзеячы культуры. Ідэолагам і тэарэтыкам арганізацыі быў вядомы дзяяч нашага Адраджэння Антон Лявіцкі (чытачы яшчэ з школьнай партыі ведаўшы яго як пісьменніка Ядвігіна Ш.).

Галоўны штаб знаходзіўся ў Лунінцы, на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Тут аддзелы камплементаваліся, узбройваліся, адсюль на кіроўваліся для баявых дзеянняў у Савецкую Беларусь. Напачатку ваяроў было ўсяго 400 чалавек. Яны падзяляліся на “пяцёркі”, якія ў сваю чаргу становіліся ядром асобных паўстанцікіх аддзелаў, цэнтрамі прыцягнення незадаволенага бальшавіцкім рэжымам сялянства. З часам у “Зялёны Дуб” увайшли партызанскія аддзелы, якія ачольвалі вядомыя камандзіры Касінскі, Вайщахоўскі, браты Караткевічы, Юшчанка, Цярэнцеў, Лебедзеў, Іван Мацэля. “Зялёнаўдубцы” ваявали ў Слуцкім, Мазырскім, Бабруйскім, Барысаўскім, Ігуменскім паветах.

Сам Дзяргач, які безумоўна быў галоўнай постаццю ў “Зялёным Дубе”, кіраваў партызанскімі дзеяннямі на Палессі. Нашчадкам ён пакінуў цудоўную кнігу “Тыпы Палесься. Абраці і легенды”, у якой выказаў спадзяванне: “Мо на касыцёх нашых калісь паўстане край наш родны, прачнецца брат наш цёмны, збудуе хату, у якой сам запануе...”.



Бальшавікі заўсёды былі прыхільнікамі так званага “класавага падыходу” ў ацэнцы з’яваў грамадска-палітычнага і культурнага жыцця. Усё нацыянальнае, асабліва ў палітыцы і эканоміцы, разглядалася імі як праява “буржуазнасці”, з якою раней ці пазней трэба весці бязлітасную барацьбу. Але на пачатку 20-х гадоў палітычнай і эканамічнай сітуацыі ў Савецкай Рэспубліцы вымушала яе кі-раёнікоў лічыцца з папулярнасцю сярод шы-рокаў колаў насельніцтва, у тым ліку і камуністаў, ідэяў нацыянальнага Адраджэння.

Каб захаваць уплыў на “нацыянальных окраінах” ва ўмовах новай эканамічнай палітыкі, якая адраджала і нацыянальную буржуазію, на X з’ездзе РКП (б) (сакавік 1921 года) пастановілі праводзіць курс на ліквідацыю няроўнасці народаў у эканамічным, сацыяльна-палітычным і культурным развіцці. Расейцы прызнаваліся народам, які дамогся перавагаў за кошт гвалту над іншымі народамі Расейскай імперыі, і таму яны абвязаныя кампенсаваць гэтую страту.

У галіне нацыянальнай палітыкі галоўнымі становішчамі ідэі прыярытэтнага развіцця раней прыгнечаных нацыяў, у першую чаргу ўкраінцаў і беларусаў. Ідэя нацыянальна-дзяржаўнага і культурнага будаўніцтва нацыянальных кампартый. Але маскоўская кіраўніцтва не збиралася адмаўляцца ад “збліжэння нацый”: беларусізацыя, украінізацыя, татарызацыя былі для іх палітычнай гульнёю. 22 верасня 1922 года І.Стаўлін пісаў да У.Леніна: “За чатыры гады грамадзянскай вайны, калі мы з прычыны інтэрвенцыі вымушаныя былі дэманстраваць лібералізм Масквы ў нацыянальным пытанні, мы паспелі выхаваць сярод камуністаў, самі таго не

Трапную характеристыку палітыцы беларусізацыі даў Міхась Зарэцкі ў рамане “Крывічы”, забароненым бальшавікамі, дзе вуснамі аднаго з сваіх герояў сказаў: “Беларусізацыя — гэта, браце, хітрая штука. Гэта стаўка на форму... Аўладаць формай, адлучыць яе ад зместу, вылігчыць яе, выкруціць, высушыць і... выкінуць вон. Гэта палітыка гандляроў з рынку, якія заўсёды звяртаюцца да сялян у іх роднай мове, каб лягчэй абдурыць іх”.

Дарэчы, рукапіс рамана “Крывічы” дзіўным чынам тады ацалеў, перажыўшы свайго аўтара, які загінуў у 1937 годзе. Пропаў ён пазней праз невуцтва і нядбалыства сваякоў М.Зарэцкага. Вясковыя дзядзькі “скурылі” яго ў вайну, падраўшы на цыгаркі-самакруткі.

На гэтым здымку вы бачыце плакат, выпушчаны на беларускай мове ў 1930 годзе да чарговай бальшавіцкай кампаніі — “трохмесячніка беларускае пралетарскае культуры і пралетарскае культуры нацменшасцяў”.

## 121

### ЧАМУ БАЛЬШАВІКІ ДАЗВОЛІЛІ БЕЛАРУСІЗАЦЫЮ?

жадаючы, сапраўдных і паслядоўных сацыял-незалежнікаў... Маладое пакаленне камуністаў на ўскраінах гульню ў незалежнасць адмаўляеца разумець як гульню”.

Беларусізацыя як палітыка мела дзве складовыя часткі: 1) стварэнне спрыяльных умоваў для развіцця беларускай культуры і мовы; 2) каранізацыю. Каранізацыя была важнейшай часткай, бо згодна з ёю на кіраўнічымі пасады трэба было прызначаць найбольш адданых савецкай уладзе людзей з мясцовага, карэннага насельніцтва.

Беларусізацыя мусіла зрабіць беларускую культуру беларускай толькі па форме, а па змесце — пралетарской. Беларуская мова, найбольш зразумелая шырокім колам сялянаў, павінна была стаць дзейным сродкам, каб прывесці іх у сацыялізм.

“Гульня ў незалежнасць”, якую бальшавікі выкарысталі для ўтрымання ўлады ў нацыянальных рэспубліках пад час НЭПа,



# БЕЛАРУСКІ ЗВОНКІ

Parliamentary Translation Service

2

www.3gpp.org

1

www.bignerdrusch.de

These studies & discussions revealed  
reg. many, but especially the various methods  
and, as discussed.

The present chapter typ. of material on  
opposed forces I put the one regulation  
on which there should probably make  
a difference. The one other reason is  
that, unfortunately, no one can say  
exactly what these forces, these forces  
are. You, as students, remember — that  
there are two types of forces, that  
one does not like the other. So  
the following is given: —



10 of 10

Так само, які квіткові розсади  
місць розмножені відомими від-  
повідною кількістю, то і після-  
важливими відомостями, які  
заслуговують уваги, але як-  
що вони не мають звичайного  
важливості, то вони можуть  
бути виключеною з цієї  
кількості.

З канца 20-х гадоў, калі ў БССР канчатка-  
кова ўсталяваўся таталітарны ре-  
жым, распачалася мэтанакіраваная  
барацьба з гэтак званым "нацыянал-  
дэмакратызмам". Яна вялася павод-  
ле этнічнай прыкметы і на практицы  
азначала паслядоўнае вынішчэнне  
ўсяго беларускага. У рэчышчы гэтай  
барацьбы НКВД сфабрыкаваў спра-  
вы "Саюза вызвалення Беларусі",

“Беларускага нацыянальнага цэнтра”, “Беларускай народнай грамады”, “АБ-яднанага антысавецкага падполя” ды іншыя. Абсолютную большинство разрешенных складалі беларусы — выдатныя навукоўцы, літаратары, дзеячы культуры. Напрыклад, толькі па справе “Саюза вызвалення Беларусі” было асуджана 90 чалавек, з іх 89 беларусаў.

## Литературный день Купала.

Мы были извещены об этом в  
году 1900 года Францем Шварцем  
Бендером, немецким ученым-хими-  
ком, занимавшимся изучением  
природы бактерий и вирусов.

В 1905 г. профессором Ф. Барнхартом в Гамбургской школе было предложено новое определение. Такая форма  $\mathcal{L}$  называется  $\mathcal{L}$ -функцией, если для каждого  $x$  и  $y$  из  $\mathbb{R}^n$  и для каждого  $t > 0$  выполняется равенство

...and the other two were the same as the first, except that they had been cut down to size.

2. *Constitutive* genes are those that are expressed in all cells at all times. These genes code for proteins that are required for basic cellular processes such as metabolism, protein synthesis, and DNA replication.

3. *Regulatory* genes are those that control the expression of other genes. They code for proteins that act as transcription factors, which bind to specific DNA sequences and either promote or inhibit the transcription of target genes.

4. *Structural* genes are those that code for proteins. These genes contain the genetic information needed to produce functional proteins, such as enzymes, structural proteins, and regulatory proteins.

В мае 1918 г. в Краснодаре состоялся конгресс рабочих и солдатских депутатов — Краснодарский Совет рабочих и солдатских депутатов. Там же, в мае 1918 г., состоялся I конгресс Кубанской партии большевиков.

Все это было вчера, и не заслуживает внимания. Но что же произошло с тех пор? Каждый из нас, кто не был на войне, может сказать, что он не заслуживает внимания. Но что же произошло с тех пор?

**Deutsche Telekom** ist ein führender Anbieter von  
Telekommunikations- und IT-Dienstleistungen.

卷之三

Въвеждането на този закон е съществено по-рано от предвиденото, когато една година преди това беше приета резолюция да се извърши промяна във външната политика на страната, което е било изпълнено чрез приемането на Устава на Европейския съюз. Въвеждането на този закон е съществено по-рано от предвиденото, когато една година преди това беше приета резолюция да се извърши промяна във външната политика на страната, което е било изпълнено чрез приемането на Устава на Европейския съюз.



1

Сярод ахвяраў бальшавіцкага рэжыму — прэзідэнт Акадэміі навук Усевалад Ігнатоўскі, які застрэліўся, і народны паэт Янка Купала, якога пасля спробы самагубства адратавалі дактары. Гэтыя падзеі асвятляла віленская газета "Беларускі Звон". Грамадскасць Заходній Беларусі выказвала рашучы пратэст супраць знішчэння квекені беларускага народа: "Там, за

савецкім кардонам, маскоўская камуністычна ўлада зь нейкім дзікім, барбарскім фанатызмам разбурае ўсё, што тварылася беларускімі рукамі, што насіла характар беларускай культуры. Побач з фізічным усільвашцем і маральны тэрор, скіраваны

да таго, каб паставіць на калені і прынізіць усіх тых, хто хоць крыху не згаджаецца ў сваіх думках з сучаснай дыктатурай чырвонае Масквы.

Цяпер ужо мала быць толькі лёяльнім у адносінах да пануючай касты — вымагаецца актыўнасьць, вы-

магаюцца ўчынкі, якія съведчылі б аб “благонадежности”, трэбуюць пакаянных граматаў, у якіх людзі змушаюцца да самааплявання, да асуджэння сваіх уласных думак, сваіх перакананьняў, якімі б чыстымі яны ні былі”.

скончылася разам з ім. У канцы 1929 — пачатку 30-х гадоў найбольш актыўныя дзеячы беларусізацыі былі выключаныя з партыі, а пасля арыштаваныя. І хоць палітыка беларусізацыі не была адмененая, выконваць яе цяпер трэба было шляхам “інтэрнацыянальнага выхавання”.

У 30-х гадах змянілася і канцэпцыя нацыянальной палітыкі. Сцвярджалася, што расейцы дапамаглі “адсталым” народам і цяпер ёсьць для іх “стэрыйшым братам”. Савецкае і расейскае робяцца сіонімамі, расейская культура — перадавой, а

расейская гісто-рыя — слайнай. У сакавіку 1938 года было ўведзенае абавязковое вывучэнне расейскай мовы ў школах нацыянальных рэспублік, яна афіцыйна становіцца галоўным средкам зносін народаў СССР. Нацыянальныя культуры і па форме, і па змесце робяцца савецкімі, “прапалетарскімі”. Болей лібералізму ў нацыянальным пытанні Масква не дапускала.

## 122

### ШТО ТАКОЕ “МАНГОЛЬСКІ ПРАЕКТ”?

ду СССР і вайну з Польшчай за Заходнюю Беларусь. У выніку ўтварылася б Беларуская Народна-Дэмакратычная Рэспубліка пад пратэктаратам СССР (як і ў выпадку з Мангольскай Народнай Рэспублікай, адсюль і назоў праекта).

А папярэдне, каб прадэмантраваць вялікія поспехі нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва, былі праведзеныя “ўзбуйненні” БССР, дазволена стварэнне шырокай сеткі

У сярэдзіне 1920-х гадоў у Заходній Беларусі актывізаваўся нацыянальна-вызвольны рух, што ў сваіх мэтах вырашыла выкарыстаць Маскву. У крамлёўскіх кабінетах нарадзіўся гэтак званы “мангольскі праект”. Знаходзячыся ў рэчышчы ідэі “сусветнай рэвалюцыі”, ён быў характэрна праяваю бальшавіцкага экспансіянізму. Беларускія ж нацыянал-камуністы хацелі выкарыстаць задуманае ў Маскве дзеля аб’яднання ў адной дзяржаве ўсіх нашых этнічных земляў.

Праект прадугледжваў узняцце паўстання беларусаў у Польшчы, выхад БССР з скла-

Менская турма, пабудаваная ў 1825 годзе. Гэта першы будынак, узведзены расейскімі ўладамі ў акупаванай Беларусі, своеасаблівы падарунак беларусам ад “старэйшага брата”. Тут сядзелі ў зняволенні многія пакаленні нашых нацыянальных дзеячоў — ад паўстанцаў XIX стагоддзя да актыўістаў нацыянальна-вызвольнага руху канца XX стагоддзя. За гэтымі мурамі пакутвалі ў няволі Вінцук Дунін-Марцінкевіч, Карусь Каганец, Якуб Колас, Янка Маўр, Але́сь Гарун, Вацлаў Ластоўскі, Язэп Лёсік, Палута Бадунова, Аркадзь Смоліч, Язэп Сушынскі, Але́сь Бурбіс, Адам Бабара́ка, Сымон Рак-Міхайлоўскі, Пётра Мятла, Ігнат Дварчанін, Язэп Гаўрылік, Тодар Лебядз, Уладзімір Дудзіцкі, Антон Луцкевіч ды шмат іншых.



навучальных і культурных установаў на беларускай мове.

“Мангольскі праект”, на які пакладалі надзеі нацыянал-камуністы і, магчыма, некоторыя нацыянал-дэмакраты, спадзеочыся гэткім шляхам вызваліць Беларусь з маскоўскае ды польскае няволі, не здзейсніўся. Спадзянні былі ілюзіямі. На пачатку 1927 года з дапамогай бальшавіцкіх спецслужбаў у Заходній Беларусі была разгромленая 120-

тысячная Беларуская Сялянска-Работніцкая Грамада, а крыху пазней у БССР распачала ся ліквідацыя “нацдэмаў”, якіх цяпер ужо абвінавачвалі ў спробах адараўца Савецкую Беларусь ад СССР з дапамogaю Польшчы.

Застаўшыся толькі на паперы, “мангольскі праект”, tym не менш, з'яўляецца для нас сведчаннем авантурызму бальшавікоў, іх гатоўнасці дзеля сваіх утопіяў маніпуляваць лёсамі цэлых народаў.

## 123

### ЧАМУ БЫЛА РАЗГРОМЛЕННАЯ БЕЛАРУСКАЯ СЯЛЯНСКА-РАБОТНІЦКАЯ ГРАМАДА?

Беларуская Сялянска-Работніцкая Грамада — гэта масавая дэмакратычная партыя, што ўзнікла ў Заходній Беларусі ў сярэдзіне 20-х гадоў як адказ на палітыку жорсткай нацыянальнай дыскрымінацыі беларусаў пад уладаю Польшчы. Грамада вырасла з группы, якую стварылі беларускія паслы (г. зн. дэпутаты) польскага сойму (*Браніслаў Тарашкевіч, Сымон Рак-Міхайлоўскі, Пётра Мятула, Павел Валошын*), пераканаўшыся, што парламенцкай барацьбою нельга зদабыць зямлі беларускаму селяніну, школы на роднай мове, шырэйших дэмакратычных правоў.



Праграма БСРГ, складзеная Б. Тарашкевічам, улучала патрабаванні дэмакратычнага самакіравання, восьмігадзіннага працоўна-га дня, шырокіх грамадзянскіх правоў для беларускай мовы, скасавання асадніцтва (землеўласніцтва польскіх каланістаў), канфіскацыі абшарніцкай зямлі і бясплатнай передачы яе безземельнаму і малаземельнаму сялянству. Ставілася таксама задача аб'яднаць усе этнічныя беларускія тэрыторыі ў межах адной дзяржавы.

За Грамадою, пад ейны бел-чырвона-белы сцяг, пайшла ўся Заходняя Беларусь — ад Дзісеншчыны да Піншчыны, ад Беласточчыны да Меншчыны. Да лістапада 1926 года партыя згуртавала 120 тысяч чалавек, аб'яднаных у дзвюх тысячах гурткоў і 18 павятовых камітэтах. Такога імклівага росту палітычнага аб'яднання Беларусь ніколі — ні раней, ні пазней — не ведала.

Актыўныя выступленні беларускіх дэпутатаў у сойме і на мітынгах у гарадах і мястэчках, масавы беларускі перыядычны друк нацыянальна-дэмакратычнай скіраванасці, праца галоўнага сакратарыята БСРГ і мясцовых гурткоў прычыніліся да шпаркага станаўлення нацыянальнай і сацыяльнай сведамасці грамадства. “Калі б у 1917 годзе ў нашага народа была такая нацыянальная сведамасць, як цяпер у Заходній Беларусі, — гаварыў у апошнім слове на судзе ў 1928 годзе Рак-Міхайлоўскі, — то гісторыя яго магла б скласціся іначай”.

Крамлёўская стратэгі імкнулася ўзяць Грамаду пад свой контроль, каб радыкализаваць

Карыкатура Язэпа Горыда з сатырычнага часопіса “Міланка” (1928, № 7), на якой паказана радасць польскіх шавіністў, задаволеных расправай з “Грамадой”.

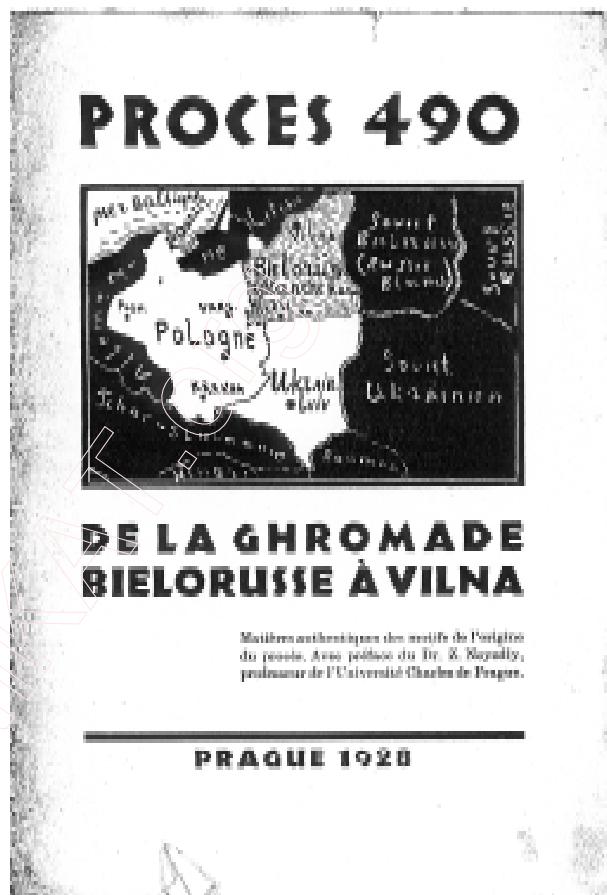
нацыянальна-вызвольны рух, надаць яму класавы харктар. Пільная ўвага Масквы да беларускага руху ў Польшчы тлумачыцца тым, што менавіта гэты вектар геапалітыкі бальшавікі лічылі найбольш перспектывным “для развіцця сусветнай рэвалюцыі”. Побач жа заходзілася Нямеччына, якая, паводле іх пераканання, была на парозе сацыялістычнай рэвалюцыі.

Польскія ўлады, напалоханыя каласальным размахам беларускага руху, ахвотна выкарысталі “камуністычны след” у Грамадзе, каб расправіцца з ёю. Справаю разгрому БСРГ займаўся сам начальнік Польшчы Пілсудскі разам з міністрам нутраных справаў Мейштовічам. У студзені 1927 года папярэдня правакацыі супраць грамадаўскага руху завяршыліся масавымі арыштамі. Па-слоў ад парламенцкай фракцыі Грамады пазбавілі дэпутацкага імунітэту і зняволілі, а праз год засудзілі на катаргу. Праз пяць-шэсць гадоў грамадаўцаў, выпушчаных з польскіх астрогаў і абмяняных на бальша-віцкіх вязняў, судзілі, а пасля расстралялі ў СССР як “польскіх шпіёнаў”.

Трагічны лёс напаткаў і дзесяткі тысяч маладых грамадаўцаў, што, ратуючыся ад пераследу польскай адміністрацыі, нелегальна перайшлі цераз мяжу ў СССР у надзеі на лепшую долю.

Палякі называлі Грамаду “крэатурай кампартыі”, а бальшавікі — “творам 2-га аддзела польскага генштаба”. І тут нічога дзіўнага няма. У задушэнні беларускага нацыянальнага руху інтарэсы Варшавы і Масквы цалкам супадалі. Невыпадкова разгром Грамады палякамі супаў з пачаткам барацьбы з гэтак званым нацыянал-дэмакратызмам у БССР, якая перарасла ў генацыд супраць беларус-

кага народа.



Брашура з матэрыяламі пра масавы пераслед польскімі ўладамі беларускіх нацыянальных дзеячоў і разгром Грамады. У ёй змешчаныя таксама прадмова прафесара Карлава ўніверсітэта ў Празе З.Неедлага і ліст-пратэст чэхаславацкай інтэлігенцыі супраць гэтых рэпрэсіяў. Выдадзена ў 1928 годзе ў Празе на французскай мове дзеля інфармавання сусветнай грамадскасці.

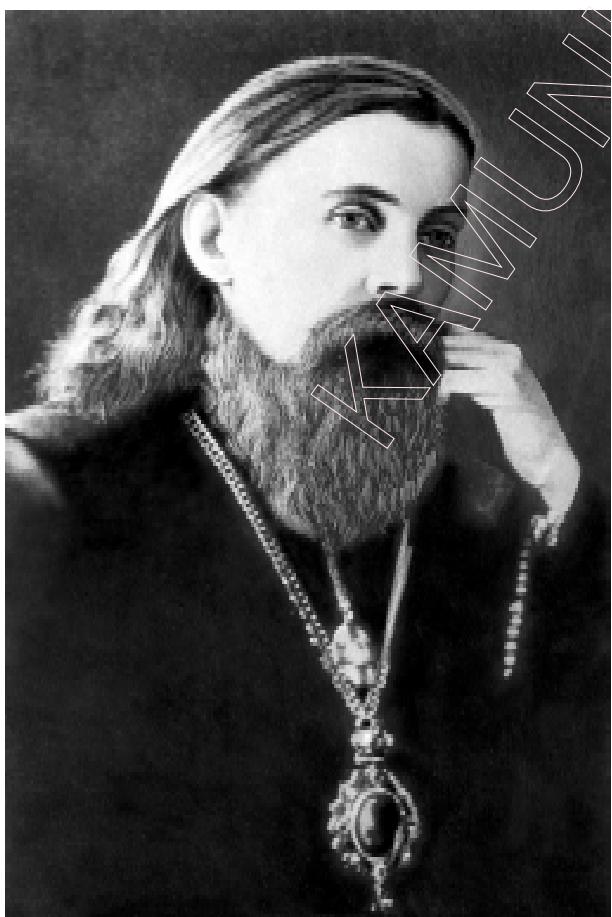
Катаржныя работы ў канцлагеры Бяроза-Картузская, які быў створаны ў 1934 годзе для зняволення палітычных вязняў. Але тут мог апынуцца кожны, хто адстойваў свае чалавечыя і нацыянальныя права або з сіmpатый глядзеў на Савецкую Беларусь. Бяздумнай палітыкай дыскримінацыі беларусаў польскія ўлады самі правакавалі такія настроі.

## 124

### ХТО ТАКІ МЕЛЬХІСЭДЭК?

У 1922 годзе, калі бязбожніцтва становілася адным з галоўных сродкаў замацавання камуністычнай ідэалогіі, праваслаўную царкву ў Беларусі ўзначаліў мітрапаліт Менскі і Беларускі Мельхісэдэк (у свецкім жыцці *Міхал Паеўскі*, 1876—1931). Ён рабіў усё магчымае, каб захаваць веру ў народзе, спалучыць інтарэсы царквы з ідэямі беларускага нацыянальнага Адраджэння.

Беларус паходжаннем, ён і ўсведамляў сябе беларусам. 18 лютага 1924 года ў сувязі з далучэннем часткі ўсходніх этнічных беларускіх земляў да БССР мітрапаліт Мельхісэдэк пісаў у сваім архіпастырскім пасланні: “Мы не можам не вітаць ад імя Царквы з пачуццём вялікай радасці аб’яднання роднай Беларусі ў асобную грамадзянскую адзінку. Беларускі народ зараз атрымлівае багатую магчымасць агульнымі сіламі ісці па шляху



развіцця сваёй нацыянальнай культуры і стварыць свой духоўны і матэрыяльны дабрабыт. Праваслаўная Царква ўласцівымі ёй сродкамі шчыра гатовая спрыяць гэтаму развіццю роднай нам Беларусі”.

Але камуністычныя ўлады аднолькава не хацелі ні рэлігійнага, ні нацыянальнага адраджэння Беларусі. У жніўні 1925 года ў Менску адбыўся судовы працэс, на якім мітрапаліт і яго чацвёра паплечнікаў абвінавачваліся ў масавым утыванні пад час рэзвіцці ўніверсальнай царкоўных каштоўнасцяў, у контэррэвалюцыйнай пропагандзе і да т.п. Любоў вернікаў да свайго духоўнага настаўніка была такая вялікая, што маскоўскія ўлады забаранілі выносіць яму смяротны прысуд, які быў заменены на ўмоўнае пазбаўленне волі тэрмінам на тры гады.

У tym часе, калі ўладу ў Расейскай Праваслаўнай царкве захапілі прыхільнікі супрацоўніцтва з бальшавіцкім рэжымам (гэта званыя “абнаўленцы”), мітрапаліт Мельхісэдэк выказаўся за стварэнне незалежнай ад Масквы царквы. Аднак у лістападзе 1925 года ён быў зняволены ў Бутырскую турму, а затым вывезены ў Сібір на спецпасяленне, дзе пробыў да вясны 1927 года. Вярнуцца на радзіму яму не дазволілі. Агенты ОГПУ рэгулярна збіралі інфармацыю пра настроі духовенства ў Беларусі і добра ведалі, што пераважная бальшыня святароў — аднадумцы Мельхісэдэка. Таму ён і быў небяспечны для ўладаў, небяспечны сваім высокім аўтарытэтам, папулярнасцю ў народзе і непахінай пазіцыяй.

Неўзабаве мітрапаліт Мельхісэдэк ізноў трапіў у турму, потым у Сібір. Пра апошнія гады яго жыцця захавалася мала звестак. Вядома толькі, што ён раптоўна памёр у Маскве 17 траўня 1931 года (ёсць меркаванне, што яго атруцілі).

10 жніўня 1927 года, якраз тады, як мітрапаліт Мельхісэдэк знаходзіўся ў расейскай турме, ягоныя паплечнікі абвясцілі стварэнне *Беларускай Аўтакефальнай Царквы*. У адозве да вернікаў, выдадзенай з гэтае наўгады, адзначалася: “Няма ніводнага народа, які мог бы разглядацца як пусты і абыякавы матэрыял царкоўнага жыцця, якому магло быць адмоўлена ў праве на вольнае развіццё

Мітрапаліт Мельхісэдэк. Здымак першай паловы 20-х гадоў мінулага стагоддзя.

Праваслаўная царква, як вядома, вы-  
знае прынцып цэзараапалізу, згодна  
з якім царкоўная ўлада мусіць падпа-  
радкоўвацца ўладзе свецкай — цэ-  
зару (цару). Да чаго гэта прывяло Ра-  
сейскую царкву, яскрава паказвае  
гісторыя.

Калі расейскія землі трапілі пад уладу Залатой Арды, Праваслаўная царква прызнала "новага цара" і заклікала вернікаў маліцца за яго (а між тым гэта быў ардынскі хан, мусульманін). Такім чынам, цягам амаль 250 гадоў царква фактычна спрыяла ўмаставанню мангола-татарскага юра.

Пры Пятым I Расейская Праваслаўная царква ператварылася ўжо ў адзін з дэпартаментаў дзяржаўной улады. Імператар адмініструючы выбарнасць герарху і стварыў цалкам падначалены сабе, незвычайны для царквы орган — Кіраўнічы Сінод. Духавенства абавязвалася даносіць у паліцыю пра палітычную нелаяльнасць вернікаў, нават калі тая становілася вядомай пад час споведі.

У гэтакім становішчы царкva была яшчэ 200 гадоў, аж пакуль у 1917 годзе не быў абраны патрыярх Ціхан. Ён не прыняў улады камуністай, і яны яго знішчылі. Знішчылі таксама і царкву. А на яе месцы ў 1943 годзе камуністычны дыктатар І. Сталін і ягоны памагаты Л. Берзра стварылі Маскоўскую патрыярхію, якая фактычна сталася падраздзяленнем органаў дзяржбяспекі. Асноўнае прызначэнне яе — прыкрываючыся рэлігійнай чыннасцю, абслугоўваць антырэлігійны таталітарны рэжым. Шмат хто з царкоўных герархай, у тым ліку і сам патрыярх, быў агентамі КГБ.

На жаль, і цяпer становішча практычна не змянілася. У 1992 годзе парламенцкая камісія па ГКЧП прапанавала кіраўніцтву Расейской Праваслаўной царквы забараніць духавенству супрацоўнічаць з спецслужбамі. Аднак Маскоўская патрыярхія не падтрымала гэтай пропановы.

ў якасці жывой і дзейснай часткі сусветнага  
цела Хрыстовага".

Бальшавіцкія спецслужбы і іхныя памочнікі — “абнаўленцы” зрабілі ўсё магчымае, каб не дапусціць кананічнага прызнання Беларускай Аўтакефальтай Царквы. Тым не менш рэальная яна існавала. “Мельхісэдэкаўскіх” прыходаў было 407 — гэта абсолютная бальшыня ўсіх прыходаў у тагачаснай Усходній Беларусі.

Незалежная царква ў Беларусі — мэта духоўных намаганняў мітрапаліта Мельхісэдэ-  
ка.

Адным з тих, хто слухаў голас свайго сумлення і не пайшоў на супрацоўніцтва з бальшавіцкім рэжымам, быў мітрапаліт Мельхісэдэк. Тут можна бачыць анкету арыштаванага ОГПУ,

якую ён запоўніў у Маскве 4 чэрвеня 1927 года. Тады мітрапаліта чарговым разам арыштавалі пасля адбыцца пакарання ў адным з спецасялення Краснайрскага краю.

ка — праиснавала дзесяць гадоў. У ліпені 1937 года ўсе святары Беларускай Аўтакефальтай Царквы былі арыштаваны па сферыкаванай спецслужбамі справе. А 1 лістапада таго ж года “кіраунікі контррэвалюцыйнай арганізацыі” епіскапы Філарэт (Хвядос Раменскі), Апанас (Хведар Вячорка), а таксама Сцяфан Кульчицкі, Антон Кіркевіч, Міхал Рубановіч, Павел Вяршынскі, Сяргей Садоўскі, Якаў Бараноўскі, Уладзімір Лобач і шмат іншых дзеячоў нашай незалежнай царквы былі расстрэляныя.

## 125

### ЯК АДБЫВАЛАСЯ КАЛЕКТЫВІЗАЦЫЯ?

Адной з галоўных умоваў пабудовы камунізму ў СССР была “ліквідацыя варожых класаў”, у тым ліку “дробнабуржуазнага”, да якога бальшавіцкія ідэолагі далучалі і сялянаднаасонбікаў. Галоўным сродкам такога працэсу стала калектывізацыя, якая распачалася ў другой палове 20-х гадоў і скончылася на пачатку 50-х гадоў, калі “абагулілі” сялянскія гаспадаркі Заходній Беларусі.

Ад першых дзён утварэння калектывіўных гаспадаркі былі стратныя, карысталіся фінансавай дапамогай дзяржавы, бо ўтвараліся ў асноўным з сялян-беднякоў. У Беларусі яны не карысталіся нікім аўтарытэтам. Найбольш эфектыўным кірункам развіцця сель-

скай гаспадаркі тут лічылася фермерства, ці, як тады называлі, хутарызацыя. Але ў сярэдзіне 1929 года на загад з Масквы пачалося інтэнсіўнае стварэнне калектывіўных гаспадараў, тэарэтычным абгрунтаваннем якога стаў вядомы артыкул І. Сталіна “Год великага перелома”, надрукаваны ў “Правде” 7 лістапада.

Каб дагадзіць крамлёўскуму правадыру, партыйнае кіраўніцтва БССР прыняло ў лютым 1930 года пастанову пра ператварэнне рэспублікі ў “зону сплошной колекцівізацыі”, што азначала калектывізацыю 75—80% сялянскіх гаспадараў. Выканань гэтую задачу можна было толькі аб'ядноўваючы сялян прымусова. Рабілі гэта спецслужбы (ОГПУ) з дапамогай вясковых камуністаў і рабочых брыгад, прысланых гарадскімі партыйнымі організацыямі.



У калгас. Гэтак назваў свой дрэварыт мастак С.Юдовін. 1940 год.

Прымусовая калектывізацыя разбурила традыцыйны сялянскі ўклад і спрычынілася да сапраўднай катастроfy беларускай вёскі. Складовай яе часткай было раскулачванне, якое праводзілася войскамі ОГПУ пры ўдзеле спецыяльна створаных “камітэтаў беднатаў”, куды траплялі не заў-

сёды сама бедныя, але часта — гультай і зайдзроснікі. “Ці ў калгас, ці ў Катлас”, — гаварыл тады сяляне, іншага выбару камуністычнае ўлада ім не пакідала (Котлас — горад на поўначы Рэспублікі, буйны перасыльны пункт савецкіх канцлагераў).

Колькасць сялян, якія загінулі ў выніку прымусовай калектывізацыі, такая вялікая, што яе зрабілі дзяржаў-

най таямніцай. Даследнікі ацэньваюць гэтую колькасць па ўсім СССР у некалькі дзесяткаў мільёнаў. Нават афіцыйны перапіс 1937 года паказаў змяншэнне на 25 мільёнаў паразнайна з велічынёй, якую папярэдне прагнавалі навукоўцы-дэмографы. Дарэчы, вынікі гэтага перапісу крамлёўская ўлады анулявалі. “Вінаватых” жа арыштавалі і пакаралі.

Адзін з эшалонаў для перавозу зняволеных у Савецкім Саюзе.

Пад час масавых рэпрэсій лік вагонаў у такім эшалоне дасягаў пяцідзесяці, а колькасць вязняў — больш за тры тысячи. Там не было ні рукамойнікаў, ні асвятлення, толькі закратаўанае акенца пад столлю. На вагонах, як правіла, быў надпіс “Спецоборудование”, чым для цікаўных тлумачылася прысутнасць на дахах і пляцоўках ахоўнікаў з кулямётамі ці аўтаматамі. Учаны з галаўных вагонаў эшалон асвятлялі пражэктарамі.

Зняволеных не выпускалі навонкі, хоць шлях мог доўжыцца і два месяцы. Кармілі іх звычайна салёной рыбай адзін раз на дзень. Пры заўсёднай нястачы вады гэта спрычынялася да нясцерпных пакутаў ад смагі. Памерлых у дарозе закопвалі проста ў адхоне чыгункі.

Пры ўступленні селяніна ў калгас без анікай кампенсацыі забіралася ягоная свойская жывёла і сельскагаспадарчы інвентар. Каб не аддаваць нажытаем дабро дарма, беларускія селяне пачалі рэзань жывёлу; у выніку ўжо да траўня 1930 года пагалоўе буйной рагатай жывёлы і коней скарацілася больш як на чвэрць.

Гэтакае іншадумства на вёсцы пачалі выкараняць шляхам барацьбы з “кулакамі”. У Маскве вызначылі колькасць “кулакоў” у СССР — 3% ад усіх селянскіх гаспадарак. У Беларусі гэта склада 24 тысячи сем'яў, або 120 тысяч чалавек. Усіх “кулакоў” падзялілі на трох катэгорый.

Далучаныя да першай паддягалі знішчэнню, далучаныя да другой — высыленню за межы БССР; “кулак” ж трэцій катэгорыі заставаліся на радзіме, але іх павінны былі перасяліць на горшыя землі, па-за рысай сущэльнае калектывізацыі.

На канец траўня 1930 года было раскулачана 15 629 гаспадарак, іх маёмы ў перададзена ў непадзельныя фонды калгасаў, за межы БССР выслана 40 тысяч чалавек. Жылося ў калгасах небагата, і з 1931 года яны пачалі распадацца. Каб стрымаць выхад селян з калгасаў, для аднаасобнікаў вызначылі празмерныя падаткі, іншыя зборы, а калі гаспадар усё ж спраўляўся з імі, у ход ішло ОГПУ, якое абвяшчала спраўнага гаспадара кулаком. У сакавіку—чэрвені 1931 года з Беларусі на расейскую Поўнач, у Сібір і Казахстан выселена 5 тысяч селянскіх сем'яў, да



верасня — яшчэ 5671 сям'я, і гэтак штогоду, амаль да самай вайны. Толькі ў Архангельскай вобласці на пачатку 1941 года ў працоўных спецпасёлках налічвалася 2283 беларускія “кулацкія” сям'і.

Асабліва заўзята шукалі “кулакоў” сярод тых, хто насмельваўся абурацца ўсталяванай сістэмай працаадзён, за якія калгаснік амаль нічога не атрымоўваў. Вызначаны ў БССР мінімум 80 працаадзён стаўся для селян асаблівай “паншчынай”.

Да 1941 года ступень абаваленасці селянскіх гаспадарак дасягнула па БССР 93,4%, калгаснікі апрацоўвалі 96,2% ворыўнай зямлі. Але прадукцыйнасць сельскай гаспадаркі ад гэтага не павялічылася (у 1940 годзе, калі верыць статыстыцы, ураджайнасць збожжа склада 7 цэнтнераў з гектара, надоі малака на карову — 834 літры). Калгаснікі былі са-ма нізкааплатнай катэгорыяй насельніцтва: сярэднямесячны заробак іх складаў 12 рублёў, тым часам як рабочыя, напрыклад, атрымоўвалі 34 рублі.

Аднак галоўнай сваёй мэты бальшавіцкія ідэолагі дасягнулі: калгасных селян ужо ніяк нельга было называць “дробнай буржуазіяй”, бо значная частка іх не мела нічога. Калгасы праз старшыняў, прызначаных з цэнтра, сяк-так выконвалі ўскладзеныя на іх нормы здачы мяса, малака, збожжа ды іншых прадуктаў. Іх хапала, каб збольшага забяспечыць харчаваннем горад. А тое, што пры гэтым калгаснік сам заставаўся паўгалодным, нікога не хвалявала.

## 126

### ЯК УСТАЛЁЎВАЛАСЯ ТАТАЛІТАРНАЯ СІСТЭМА Ў БССР?

Таталітарнай сістэмай называецца такі лад, пры якім дзяржава мае ўсеабдымы, “татальны” кантроль над усімі сферамі грамадскага жыцця.

Характэрная рыса таталітарных дзяржаў — панаванне ў іх адной палітычнай арганізацыі. Аднапартыйнасць у БССР (як і ў СССР агулам) усталявалася пасля 1922 года, калі ў асяроддзі найбуйнейшай апазіцыйнай бальшавікам партыі эсэраў прайшлі масавыя арышты. Паступова камуністычная партыя стаціла рысы грамадскай арганізацыі і стала своеасаблівай часткай дзяржаўных структур: партыйныя мерапрыемствы ўскосна ці наўпрост фінансаваліся з дзяржаўнага бюджету, пастановы партыйных органаў былі абязвязковыя для ўсіх дзяржаўных установаў, а камуністычная ідэалогія стала афіцыйнай.

Неадлучная асаблівасць таталітарызму — жорсткая цэнзура, якая поруч з забаронай апазіцыйных выданняў з'яўляеца выпра-



баваным інструментам задушэння свабоды слова і інфармацыі. Яна была ўведзеная бальшавікамі неўзабаве пасля захопу ўлады і праіснавала да пачатку 90-х гадоў.

Барацьбой з іншадумствам, якім лічылі ўсякую нязгоду з афіцыйна абвешчаным кірункам грамадскага развіцця, займаліся спецслужбы, што ажыццяўлялі палітычны вышук. Асабліва масавай гэтая барацьба была ў 30-х гадах, іншадумства бальшавікі разглядалі як контэррэвалюцыйную дзеянасць і каралі смерцю. Калі довады следчых былі недастатковыя для суда, вырак выносілі з дапамogaю пазасудовых органаў — “троек”, “двоек”, tryбуналau, калегіяў. Вынішчалі не толькі палітычных апазіцыянераў. Адным з галоўных ворагаў камуністычнай улады было духавенства. Свабоду сумлення бальшавікі трактавалі як свабоду весці атэістычную пропаганду сярод насельніцтва.

Ужо ў першай палове 30-х гадоў прайшло фактычнае адзяржаўленне грамадскіх арганізацый. Дазваляліся толькі тыя, якія ў сваіх статутах прадугледжвалі дапамогу дзяржаве ва ўсталяванні сацыялізму. Кіраўнікі буйных арганізацый падбіralіся партыйнымі органамі, уваходзілі ў партыйна-дзяржаўныя наменклатурныя спісі.

Грамадзяне БССР не мелі права свабодна мяняць месца свайго жыхарства. У 1932 годзе была ўведзеная “пратіска”, якая і да сённяшняга дня не дае магчымасці жыць і працаваць без абмежаванняў. Таталітарная сістэма ў БССР была закрытая: выезд за межы

Камсамольцы здымаюць званы з царквы (вёска Саламарэчча пад Менскам, былы Заслаўскі раён). Замест царквы будзе клуб. Здымак канца 20-х гадоў.

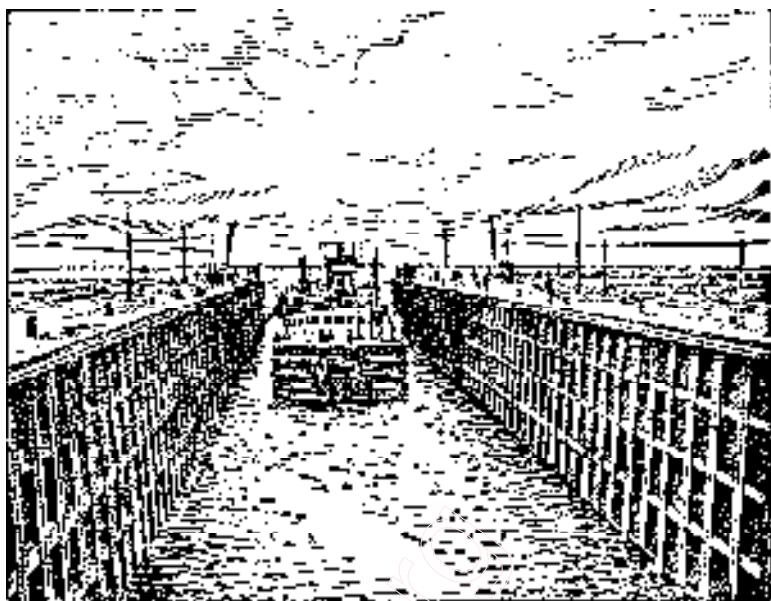
У рэлігіі стагоддзямі ўсталёўваліся агульналюдскія нормы маральнасці. Але з надыходам бальшавіцкага панавання рэлігійная форма рэгулювання паводзін асобы — адно з найбольш значных дасягненняў цывілізацыі, была адкінутая. Рэлігія становілася адной з галоўных перашкодаў замацавання камуністычнай ідэалогіі.

Стайлінне вернікаў да гэтага ламання традыцыйнага ўкладу жыцця ў шаржаванай форме перадаюць слова адмоўнага персанажа тагачаснага сатырычнага верша Кандрата Крапіўі:

“Мужык — чысты камуністы,  
Сын у камсамольцах;  
Трэба сесьці за стол есьці —  
Богу не памоляцца.

Замест бога вунь лысога  
Некага прынеслы,  
Мусіць, жыда — вось агіда! —  
На куту павесілі.”

Шлюз Беламорска-Балтыйскага канала імя Сталіна. Гэты канал даўжынёю 227 кіламетраў пабудаваны ў 1931—1933 гадах вязнямі камуністычнага рэжыму. На яго будаўніцтве загінула блізу 250 тысяч зняволеных, сярод якіх было шмат беларусаў. Людзі паміралі ад голаду і хваробаў, замярзалі на лютым холадзе, учынялі самагубства і калечылі сябе, не вытрымаўшы здзекаў. Тых, хто пратэставаў або спрабаваў уцячы, ахойнікі расстрэльвалі. Каб не мець праблемай з пахаваннем нябожчыкаў узімку, калі зямля мёрзлая, вялізныя магілы загадвалі капаць яшчэ восенню. А ўвесну запоўненныя трупамі ямы пакрывалі зямлёю. Каб укладзіцца ў вызначаны Сталінам 20-месячны тэрмін, ОГПУ загадала капаць канал значна мяльчэй, чым паводле праекту, у выніку чаго Беламорканал стаў амаль бескарысным.



СССР, часткай якой з'яўлялася наша краіна, для абсалютнай бальшыні грамадзян да пачатку 90-х гадоў забараняўся.

Таталітарная сістэма ў СССР прадугледжвала развіццё толькі адной нацыі, на аснове якой стваралася “новая гістарычна супольнасць” — савецкі народ. Беларусі тут адводзілася роля своеасаблівага палігона. Вынікі гэтага эксперимента ўражваюць: катастрафічна звузілася ўжыванне беларускай мовы, для сотняў тысяч беларусаў сталі звычайнімі гістарычна бяспамятнасць і абыякаласць да лёсу сваёй нацыі.

Вельмі негатыўна на духоўным развіцці беларусаў адбіўся надзвычай жорсткі дзяржаўна-парцыйны кантроль за дзейнасцю творчай інтэлігенцыі. Формы гэтага кантроля былі розныя — ад подкупу шляхам стварэння матэрыяльных ільготаў да фізічнага вынішчэння непакорлівых.

Савецкая таталітарная сістэма мела сваю адметнасць: яна поўнасцю кантролівала эканамічнае развіццё, вынікам чаго стала ўмацаванне бюрократычнага апарату. Падышэнне дабрабыту людзей было другараднай задачай, іх заклікалі да сцілага існавання ў імя вялікіх ідэяў ці будучых дабротаў. Чынавенства займалася размеркаваннем таго, што стварылі людзі сваёй штодзённай працай. Але паколькі патрэбы значна перавышалі магчымасці іх задавальнення, тыя, хто меў дачыненне да размеркавання, атрымоўвалі больш за астатніх.

Размеркавальная сістэма, заснаваная на

дзяржаўнай уласнасці, не заахвочвала людзей да плённай працы. Шырока распаўсюджвалася практика прымусовай працы. Спецыяльна дзеля гэтага была створаная сістэма ГУЛАгу, уведзеная жорсткія пакаранні за парушэнне працоўнай дысцыпліны. Да кантролю выканання вытворчых планаў далучаліся спецслужбы.

Эканоміка Беларусі, у значнай ступені скіраваная “на вайну”, сталася важным прыдаткам ваенна-прамысловага комплексу СССР. Бальшавіцкае імкненне да сусветнага панавання падавалася ў выглядзе “непазбежнасці сусветнай рэвалюцыі”, “пашырэння сацыялістычнага лагера” і да т.п.

Таталітарызм у СССР усталёўваўся ў форме “культу асобы”, спачатку Леніна—Сталіна, затым Хрущова, Брэжнева, Гарбачова. Жаданне надаць савецкай сістэме дэмакратычнае ablічча прывяло да “перабудовы”, якая вызначыла пачатак разбурэння таталітарных рэжыміў у большай частцы сацыялістычных краін.

Трэба адзначыць, што таталітарная сістэма ў Беларусі ўкаранілася больш трывала, чым у іншых рэспубліках СССР. Працэс “перабудовы” тут (пад прыкрыццём нібыта “барацьбы з карупцыяй”) фактычна быў накіраваны на яе ўмацаванне праз уядзенне аўтарытарнага кіравання, презідэнцкай “вертыкальні”, праз павелічэнне колькасці міліцыі, праз дзяржаўную манапалізацыю сродкаў масавай інфармацыі і адмову ад эканамічных рэформаў.

## 127

### ЯКІЯ ПЛАСТЫ БЕЛАРУСКАГА НАРОДА НАЙБОЛЬШ ПАЦЯРПЕЛІ АД КАМУНІСТЫЧНАГА ТЭРОРУ?

У бальшавіцкай ідэалогіі рэпрэсіі супраць “класавых ворагаў” займалі адно з галоўных месцаў. Гвалт для дыктатуры пралетарыяту быў проста неабходны. На думку Леніна, толькі з дапамогай “узброеных рабочых” магчыма ажыццяўляць сацыяльнае развіццё, дзеля чаго можна праліць і “мора крыві”.

Рэпрэсіі пачаліся амаль з першых месяцаў існавання савецкае дзяржавы. У 1917—1921 гадах яны былі скіраваныя галоўным чынам супроць “класавых ворагаў”, якія вызначаліся паводле сацыяльнага стану ці партыйнай прыналежнасці. У Беларусі, дзе з прычыны нямецкай і польскай акупацыі савецкая ўлада ўсталявалася значна пазней, чым у Расеі, асноўны ўдар быў накіраваны супраць дзеячоў Беларускай Народнай Рэспублікі, праваслаўных і каталіцкіх святароў, сябру партыі беларускіх эсераў.

Пастановай ВЦИК 11 красавіка 1919 года ва ўсіх губернскіх гарадах ствараліся “канцэнтрацыйныя лагеры” на 300 месцаў. У сталіцы Беларусі такі лагер быў арганізаваны ў жніўні 1920 года.

Але сапраўды масавымі рэпрэсіі сталіся ў 30-х гадах. У 1930—1934 гадах у асноўным вынішчалася заможнае сялянства або тыя, хто аказваў супраціў утварэнню калгасаў. “Кулацкім ідёлагамі” была названая значная

частка беларускай навуковай і творчай інтэлігенцыі. Сотні тысяч сялян (паводле розных крыніцаў, ад 4 да 15% беларускага сялянства) былі высланыя ў папраўча-працоўныя лагеры, іх сем'і выселеныя за межы БССР.

Каб мець “падставу” для прыцягнення да крымінальнай адказнасці творчай і навуковай інтэлігенцыі Беларусі, органы ГПУ НКВД у 1930 годзе сфабриковалі справы контрэрвальюцыйных арганізацый — “Саюза вызвалення Беларусі”, Беларускага філіяла “Працоўнай сялянскай партыі”, у 1933—1934 годзе — “Беларускай народнай грамады”, “Беларускага нацыянальнага цэнтра” ды іншых. Было асуджана на “перавыхаванне” ў папраўча-працоўных лагерах і выслана ў Сібір і Казахстан больш за тысячу чалавек: навукоўцы, пісьменнікі, настаўнікі, журналісты, выкладчыкі ВНУ.

У 1933—1934 гадах былі рэпрэсаваныя практычна ўсе святаres як каталіцкай, так і праваслаўнай канфесіі, а таксама царкоўныя актыўісты, абвінавачаныя ў антысавецкай дзейнасці.

Шмат было асуджана і расстраляна гаспадарнікаў — кіраунікоў і простых работнікаў розных галін гаспадаркі. Калі інтэлігенцыю, святароў, сялян абвінавачвалі ў асноўным па палітычных матывах, то гаспадарнікі “выкryваліся як шкоднікі”. Па справах шкодніцтва ў сістэме Дзяржплана, жывёлагадоўлі, Трактарацэнтра, запалкавай прамысловасці ды іншых засудзлі тысячи людзей.

У 1935—1936 гадах была ажыццёўленая “ачыстка” мяжы БССР ад “патэнцыяльных”

Беразвецкі вуніяцкі кляштар базылянай (Глыбоцкі раён), пабудаваны ў сярэдзіне XVIII стагоддзя ў стылі віленскага барока. Захаваўся да нашага часу, акрамя царквы, якую знішчылі блізу 1960 года. У 1939 годзе, пасля далучэння Заходняй Беларусі да БССР, у гэтym кляштары зрабілі турму НКВД.

Такія ж турмы былі адчыненыя ў Вільні, Берасці, Слоніме, Ваўкаўыску, Ашмяне, Гайнайцы, Сямятычах, Валожыне, Пінску, Вялейцы, Лідзе ды іншых мясцінах. У 1941 годзе, як пачалася вайна, амаль усіх вязняў з гэтых турмаў пазабівалі: адных — на месцы, другіх — па дарозе на ўсход. Канваіры кіраваліся загадам, які падпісані П.Панамарэнка і Л.Цанава: “в случае невозможности обеспечить охрану контингента — расстреливать на месте”.



Празда да правасуда, Чарльз Фіцармінскіх Стальні  
Просічны здрагога падарунку вялікага.  
Просічны как може перадаць як жалу, што не  
відноўшчы таткы на шаха зобраце.  
І тадз засталася сярод маёнткіх Малюшак  
шаханша бальнае работнікі па землю. Гадавіца  
жося стародавнія што мають т. Весна прыходзіт  
зейші чаму рабочы работнікі. Дорогі Чарльз  
Фіцармінскіх Стальні просічны якіх рук може  
чалучыць. І працінікі шаха ад узімка будзе  
шах шахані ўбівамі сироташі, якіх наст  
бываючыя бывшыя таткы.  
Дорогі шах Чарльз Фіцармінскіх Бінін  
пірэспондэнцыя ми вас жадама што мы  
и чистыя нарисаваць.

### Саваецкі літаратура

Ліст да Сталіна ад дзяцей арыштаўшчанага Ю.А.Савасцяна з вёскі Слуцкі Мядзельскага раёна.

Сама катастрофічныя вынікі для беларускай нацыі мела вынішчэнне высокаадукаваных людзей, эліты грамадства, якая была актыўным носьбітам нацыянальнай ідэі, стваральнікам нацыянальнай культуры — літаратуры, навукі, мастацтва; якая скіроўвала свае памкненні на асвету і кансалідацыю народа, спадзеючыся адбудаваць некалі ў спрыяльных умовах незалежную дзяржаву.

Звесткі, сабраныя сучаснымі да-следнікамі Леанідам Мараковым, па-

казваюць, што за пяць хвяляў арыштаў (першая пачалася ў чэрвені 1930 года, другая — у лютым 1933 года, трэцяя, сама працяглая, — увесень 1936 года, чацвертая — увесень 1939 года, пятая — пры канцы 1944 года) было рэпрэсавана амаль 500 літаратаў. Гэта блізу 90% агульнага іх ліку ў тагачаснай Беларусі. Былі знішчаныя, бадай, усе прадстаўнікі нацыянальна-адраджэнцкай плыні ў беларускай літаратуры, якія складалі духоўную моц нацыі.

Калі супастаўвіць гэтыя лічбы з аналогічнымі па ўсім Савецкім Саюзе (блізу 2000 рэпрэсаваных літарата-

раў), дык выходзіць, што адносна колькасці насельніцтва страты ў Беларусі былі ў 5 разоў большыя.

Татальна знішчалася і інтэлектуальная спадчына нашых творцаў. 1 жніўня 1937 года, напрыклад, на вялікім вогнішчы ў менскай турме НКВД было спалена некалькі дзесяткаў тысяч рукапісаў. Гэта былі неапублікованыя творы Міхася Зарэцкага, Васіля Шашалевіча, Браніслава Тарашкевіча, Уладзіслава Галубка, Уладзіміра Хадыкі, Юркі Лявоннага, Васіля Каваля, Сымона Баранавых, Платона Галавача, Сяргея Дарожнага, Янкі Нёманскага ды іншых.

ворагаў. У “аддаленая мясцовасці СССР” выслалі больш за 20 тысяч чалавек.

Найбольшы размах бальшавіцкія рэпрэсіі набылі ў 1937—1938 гадах. Беларусь была “ачышчаная” ад “контррэвалюцыйных элементаў і шпіёнаў”. Толькі пры “выкрыці” гэтак званага “Аб’яднанага антысавецкага падполля” засудзілі больш за 2,5 тысячи чалавек, значная частка з іх расстраліяна.

Тады ж правялі масавую акцыю па выкрыці польскіх, нямецкіх і латышскіх “шпіёнаў”. Было арыштавана блізу 23,5 тысячи чалавек, больш як 21 тысячу з іх расстралялі.

Рэпрэсіі 1938 года закрунулі ўсе пласты грамадства, у тым ліку і арганізатараў гэтых

рэпрэсій. Былі арыштаваныя 99 сакратароў райкамаў з 101, больш за 50 старшынёй райвыканкамаў, сакратары ЦК КП(б)Б.

Усе гэтыя працэсы паўтарыліся пасля далучэння ў 1939 годзе Заходняй Беларусі. Прывыненія вайною рэпрэсіі набылі там асаблівы размах у другой палове 40-х гадоў у сувязі з правядзеннем татальнай калектывізацыі і працягваліся аж да 1953 года.

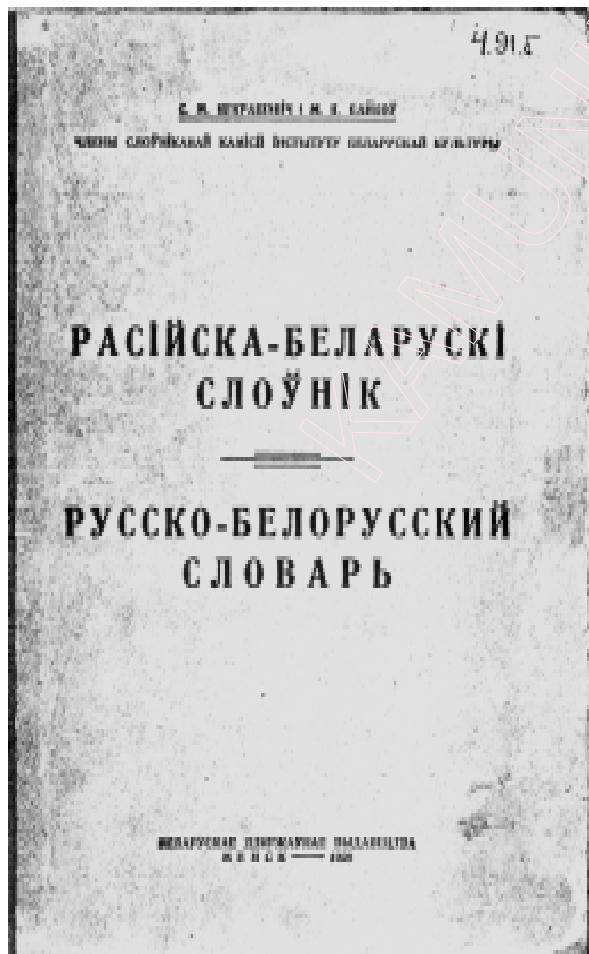
У выніку “праведзенай працы” ў Беларусі было ліквідавана найбольш дзейнае, працавітае і прадпрымальнае сялянства, практична знішчаная нацыянальная інтэлігенцыя, былі зачыненыя або зруйнаваныя цэркви і касцёлы.

## 128

### ЯК БАЛЬШАВІКІ РЭФАРМАВАЛІ БЕЛАРУСКУЮ МОВУ?

Бальшавікі імкнуліся да стварэння імперыі, у якой усё было б аднастайнае, стандартнае. Ім належыць ідэя “зліцця моваў”, г.зн. пераходу ўсіх народаў на расейскую мову. Першы этап гэтага зліцця — “збліжэнне” моваў, якое ажыццяўлялі прымусовымі, рэпресійнымі метадамі.

Беларуская літаратурная мова адрадзілася ў XIX — пачатку XX стагоддзя. Складаліся граматыкі, слоўнікі, стваралася навуковая тэрміналогія. Але праца гэтая была гвалтоўна спыненая. Пры канцы 20-х гадоў бальшавіцкія ўлады абвінавацілі мовазнаўцаў у шкодніцтве і за некалькі хваляю рэпресій вынішчылі фізічна. Сярод іх — Браніслаў Тарашкевіч, Вацлаў Ластоўскі, Язэп Лёсік, Сцяпан Некрашэвіч, Мікола Байкоў, Язэп Воўк-Левановіч, Мікола Каспяровіч, Пётра Бузук ды іншыя.



“Варожымі” былі абвешчаныя і іхныя працы, у тым ліку пастановы Акадэмічнае канферэнцыі па рэформе правапісу 1926 года, праект рэформы правапісу 1930 года. У 1933 годзе беларускай мове паспешліва, без грамадскага абмеркавання, дэкрэтам накінулі бальшавіцкую рэформу. Мэтай яе было “ліквідаваць штучны бар’ер паміж беларускай і рускай мовамі”, г.зн. спыніць развіццё беларускай мовы, пазбавіць яе непаўторнага аблічча. Скасавалі мяккі знак, які абазначаў памякчэнне (*песьня — песня, зъява — з’ява*), сталі пісаць не як чуецца, а на расейскі лад (*чэскі — чэйскі, ня быў — не быў*), у выніку чаго пачало страчвацца харктэрнае для беларусаў вымаўленне. Запазычаныя слова мелі пісацца ўжо не на заходнеэўрапейскі, а на расейскі ўзор (*дакляраваць — дэкларараваць, газэта — газета*). Нават скланяць і спрагаць слова беларускай літаратурнай мовы цяпер даводзілася аналагічна расейскім (*у садох, у палёх — у садах, у палях; не ганецце — не ганіце*). Уводзіліся зусім не ўласцівыя беларускай народнай мове дзеепрыметнікі (*эксплуатуючы і эксплуатуемы* клас). Востры пратест супраць рэформы выказала інтэлігенцыя Захадняй Беларусі, з ціхім незадавальненнем успрынялі гвалт над мовай у самой сталінскай БССР.

Пад канец 30-х гадоў прыхільнікі “зліцця моваў” падрыхтавалі чарговую рэформу з напісаннямі тыпу *весна, братскі, бібліатека*.

Для кожнага народа свая мова — найлепшая. Таму падрûннне розных моваў паводле мілагучнасці, гнуткасці і г. д. даволі ўмоўнае і часта суб’ектыўнае. І ўсё ж, думаем, шаноўнаму чытачу цікавы погляд на нашу мову збоку, тым больш погляд дасведчанага спецыяліста.

Вось што пісаў у сярэдзіне XX стагоддзя знакаміты швайцарскі мовазнавец-славіст Бэрнд Гербэль у сваёй манаграфіі “Параўнаўчая фанетыка ўсходнеславянскіх моваў”: “Пры ўсёй развітасці расейскай мовы, яна ўвабрала ў свой склад гэтулькі напластавання і пазычання з нетыповым паводле яе законаў вымаўленнем, што ў гэтым сэнсе значна саступае сваім менш знявецчым сёстрам — мовам беларускай і украінскай. З усіх славянскіх моваў беларуская мова — самая прыгожая і мілагучная”.

Слоўнік, вокладку якога вы бачыце тут, якраз і перадаваў натуральнае гучанне нашае мовы. Сёння ён надзвычай рэдкі, бо неўзабаве пасля выхаду ў свет (выдаўнены ў 1928 годзе) быў забаронены бальшавікамі. Яны называлі яго “нацдэмамускім”, “контррэвалюцыйным”. Паводле загаду Галоўліта за 3 чэрвеня 1937 года слоўнік разам з іншымі беларускімі кнігамі падлягай канфіскацыі з бібліятэк і спаленню. Лёс аўтараў — выдатных беларускіх мовазнаўцаў Сцяпана Некрашэвіча і Міколы Байкова — гэтакі ж драматычны: абодва яны загінулі як “ворагі народа”.



Яшчэ ў адным праекце (1951 г.) прапаноўвалася пісаць *снегі, цеатр, басціон*. Толькі відавочная абсурднасць гэтых прапановаў уратавала нашу мову ад іх прыняцця.

Русіфікацыя перайначыла слоўнікі нашае мовы. Асаблівую няянавісць у бальшавікоў выклікалі спрадвечныя і самабытныя беларускія слова, якія яны называлі “нацдэмаўскім”, “кулацкім”. Партыйныя загады патрабавалі ўкладаць слоўнікі паводле “праплетарска-інтэрнацыяналнага” прынцыпу. Вяршынія такіх “дасягненняў” стаў слоўнік пад рэдакцыяй А.Александровіча (1937 г.), дзе заходзімі словы *забыўчывы, неўстрашны, брадзячы*. Рукапісы ж раней падрыхтаваных слоўнікаў пайшлі пад нож, і для нашчадкаў загінулі шматтомны “Слоўнік жывой беларускай мовы”, двухтомны расейска-беларускі і беларуска-расейскі слоўнікі, польска-беларускі і беларуска-польскі, эсперанцка-беларускі і беларуска-эсперанцкі, латышска-беларускі, гістарычны...

На загад з партыйных кабінетаў зрусифікаўвалі расейска-беларускі слоўнік 1953 года. Да беларускіх словаў дапісвалі расейскія сінонімы, ставячы іх часта на першае месца: рас. *батрак* — бел. *батрак, парабак*; *большак* — *гасцінец, бальшак*; *поезд* — *поезд, цягнік*; *мінута* — *мінута, хвіліна*. Яшчэ далей пайшоў слоўнік 1982 года, які рэкамендаваў ужываць поруч з словамі *вавёрка, бусак* таксама белка, *багор* і г.д. У 50-х гадах беларускія мовазнаўцы “прывезлі” з Масквы новы загад русіфіка-

Фрагмент старонкі газеты “Звязда” за 28 жніўня 1933 года з пастановай аб моўнай рэформе. Неабходнасць яе бальшавікі аргументоўвалі гэтак: “Беларускі нацыянал-дэмакратызм, выходзячы з сваіх буржуазных, контррэвалюцыйных мэт, праводзіў падрыўную, шкодніцкую работу як на гаспадарчым, так і на культурным фронце, у тым ліку ў галіне мовы, тэрміналёгіі і правапісу. Нацыянал-дэмакратызм імкнуўся ўсімі мерамі і спосабамі адараўца беларускую літаратурную мову ад мовы шырокіх беларускіх працоўных мас, ствараў штучны бар'ер паміж беларускай і рускай мовамі і засымечваў беларускую мову рознымі сярэдніявяковымі архаізмамі і буржуазнымі вульгарызмамі.

Існучы беларускі правапіс значна засымечан указаннымі нацыянал-дэмакратычнымі плынямі і таму падлягае зъменам”.

Такім чынам, правапіс беларускай мовы цалкам падпрадкаўваўся “задачам выхавання працоўных мас у духу пралетарскага інтэрнацыяналізму”.

ваць граматыку беларускую мовы, што і здзейснілі ў двухтомнай акадэмічнай “Граматыцы”.

Сёння расейскія моўныя элементы пранізываюць словаўтваральную сістэму нашае мовы. Пад чужаземным уплывам мы і цяпер страчваем нацыянальны сінтаксіс, фразеалогію, тэрміналогію (дзялімае і прэдзел у матэматыцы, скорасць і рычаг у фізіцы, свінец і раствор у хіміі, засядацель і наследнік у юрыспрудэнцыі і да т. п.). Гэта дае шавіністам падставы зневажаць беларускую мову, называць яе “испорченным рускім языком”, “грубым диалектом рускага языка”, заяўляць пра яе няразвітасць. Пара нам пазбыцца цяжкай бальшавіцкай спадчыны і аднавіць самабытнасць нашае мовы.